

SVETLANA PAVLENKO

Uniwersytet Gdański

 ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7443-2856>

SYBERYJSKA CODZIENNOŚĆ W POWIEŚCI MICHAIŁA TARKOWSKIEGO *TOYOTA CRESTA*

Есть всего один писатель, которого я безоговорочно считаю более талантливым, чем я сам. Это Михаил Тарковский¹.

Nazwisko autora *Toyoty cresta* kojarzy się głównie z charyzmatyczną osobowością rosyjskiego reżysera i aktora Andrieja Tarkowskiego, w mniejszym zaś stopniu z sylwetką jego ojca Arsienija, poety i tłumacza. Na tak imponującym tle próby zaistnienia na scenie literackiej Michaiła Tarkowskiego, będącego siostrzeńcem twórcy *Stalkera* i wnukiem autora tomu *Перед снегом* (1962), mogły skończyć się niepowodzeniem wynikającym — jak można się domyślić — ze szczególnego rodzaju rywalizacją ze słynnymi krewnymi. Tak się na szczęście nie stało. Zestawień z nimi uniknął m.in. poprzez związanie swoich losów z Syberią, o której marzył od dzieciństwa. „В детстве читал книги о Сибири, Дальнем Востоке, мечтал попасть в эти края, плюс моя бабушка всегда хотела отправить меня подальше от большого города”² — wspomina autor w jednym z wywiadów.

Michaił Tarkowski urodził się 25 października 1958 roku w Moskwie. Jako uczeń dziewiątej klasy odbył swoją pierwszą „ekspedycję” na tereny zauralskie, ujrzał Sajana Zachodni i tajgę, które zapamiętał

¹ З. Прилепин, *Именины сердца: разговоры с русской литературой*, АСТ, Москва 2009, s. 93.

² Л. Катеренюк, *Михаил Тарковский: „Вполне естественно болеть о земле, на которой живешь...”*, „Речник Енисея”, 8.03.2012, s. 3.

na całe życie. W 1981 roku ukończył Moskiewski Instytut Pedagogiczny im. Lenina ze specjalnością „geografia i biologia”. Po studiach rozpoczął pracę na stacji biologicznej znajdującej się w rejonie turuchańskim Kraju Krasnojarskiego. W 1986 roku został przyjęty na studia zaoczne w Instytucie Literackim im. A.M. Gorkiego, w tym samym czasie zamieszkał we wsi Bachtta, gdzie zajął się myślistwem, a później pisarstwem³.

Pierwsze kroki Tarkowskiego w literaturze datują się na lata dziewięćdziesiąte — próbuje wówczas swoich sił zarówno w poezji, jak i prozie oraz innych dziedzinach⁴. Spośród jego książek warto wymienić *Стихотворения* (1991), *За пять лет до счастья* (2001), *Замороженное время* (2003), *Енисей, отпусти!* (2009), *Тойота-Креста* (2009), *Избранное* (2014), *Сказка о коте и Саше* (2014), *Полет совы* (2017). Pisarz był **niejednokrotnie laureatem prestiżowych nagród literackich** — „Ясная Поляна”, „Золотой Дельвиг”, Шукшинская литературная премия i in.

Jego twórczość sytuuje się w nurcie współczesnej prozy wiejskiej⁵, ściśle koresponduje z dziełami Walentina Rasputina, Wasilija Szukszyna i Wiktora Astafiewa, którego Tarkowski poznał osobiście na początku swej drogi literackiej. Astafiew wysoko ocenił prozę młodego pisarza, określając ją mianem „удивительная”⁶. Utwory Tarkowskiego, podobnie jak autora *Ostatniego pokłonu*, tworzą jednolity świat, w którym bohaterowie są nierozzerwalnie związani z syberyjską przestrzenią oraz jej geograficznym i symbolicznym centrum, *genius loci* terytorium — rzeką Jenisej. Syberia stała się dla pisarza nie tylko do-

³ Пор. К. Похабова, Е. Сироткина, *Писатели Енисейской губернии и Красноярского края. Справочник*, РАСТР, Красноярск 2015, s. 247. Zob. też И. Костилов, „Мы часто придумываем страхи вместо того, чтобы жить!”, „Красноярский рабочий”, 13.10.2018, <https://krasrab.ru/news/intervyu/1012> (08.04.2019).

⁴ Od 2014 roku jest redaktorem naczelnym literackiego almanachu „Енисей”, wydawanego w Krasnojarsku. Wykazał się również na polu kinematografii, brał aktywny udział w powstaniu dokumentalnych filmów *Счастливые люди* (2008), *Замороженное время* (2014) i *Жесткая сценка* (2018). Zajmuje się działalnością społeczną, angażuje się w sprawy rozwoju regionu, a także uczestniczy w akcjach na rzecz ochrony przyrody.

⁵ Więcej na ten temat zob. Н.А. Вальянов, *Поэтика М. А. Тарковского: проблема хронотопа и образ героя*, КГПУ им. В. П. Астафьева, Красноярск 2019; Н. В. Беляева, *Русская литературная традиция в прозе современного писателя Михаила Тарковского*, „Русская словесность” 2008, nr 5, s. 41–44.

⁶ Н.А. Вальянов, *Поэтика М.А. Тарковского: проблема хронотопа и образ героя...*, s. 7.

mem i ważnym składnikiem tożsamości⁷, ale też źródłem weny twórczej, rezerwuarem oryginalnych obrazów utrwalonych w jego poezji i prozie. Igor Kargaszin, wyodrębniając konstytutywne cechy poetyki Tarkowskiego, pisze: „Здесь поражает не ‘закрученность’ фабулы, не цепь выдуманных событий, а собственно повседневность — каждодневное пребывание в мире природы и первозданного труда”⁸.

Przedmiotem refleksji w niniejszym artykule są trzy ujęcia syberyjskiej codzienności przedstawione w pierwszej powieści pisarza — *Тойота-Креста* (*Toyota Cresta*). Tarkowski pokazuje różne wymiary zauralskiego życia codziennego na przykładzie losów rodzonych braci Wasilija, Jewgienija i Andrieja Barkowców. Chociaż najwięcej miejsca w swej narracji autor poświęca opisom codzienności Jewgienija, pierwsza część powieści *Кедр* rozpoczyna się od ukazania powszedniego życia starszego brata — Wasilija Michajłowicza.

Bohater podróżuje pociągiem z Nowosybirska do Krasnojarska, skąd ma ruszyć dalej do swojej wioski położonej nad Jenisejem. Jazda Koleją Transsyberyjską w wagonie bezprzedziałowym, albo inaczej mówiąc „plackartnym”, staje się w powieści pierwszym elementem syberyjskiej codzienności. Nie tyle wskazuje on na stan zamożności podróżujących lub preferowane przez nich środki transportu, ile odzwierciedla duchową kondycję człowieka. Głównym celem Wasilija jest powrót do centrum jego wszechświata, drewnianego domu, którego obraz stapia się z sylwetką małżonki bohatera: „И так неотделимы были дом и Нина, что чем трудней становились окрестные люди, тем большим сокровищем казалась эта обжитая женщина”⁹.

Dom stanowi dla Wasilija miejsce schronienia przed światem zewnętrznym. W przestrzeni domowej harmonijnie współistnieją jego rodzina i zwierzęta, niemniej liminalne położenie izby (nad brzegiem rzeki) wywołuje i intensyfikuje w bohaterze poczucie zagrożenia. Życie na skraju przestrzeni geograficzno-kulturowej charakterystyczne

⁷ W rozmowie z Zacharem Prilepinem Tarkowski podkreśla, jaką szczególną rolę odegrał Jenisej w jego życiu: „На Енисее прижился, ну, не знаю, за несколько лет, наверно, хотя это такой мир, в котором сколь ни живи — все новое найдешь и новому научишься. [...]. Без Енисея меня бы не было”. Zob. З. Прилепин, *Именины сердца: разговоры с русской литературой...*, s. 95.

⁸ И.А. Каргазин, „Под скальпелем природы и искусства...”. *Поэтика прозы Михаила Тарковского*, „Русская речь” 2017, nr 2, s. 34.

⁹ М. Тарковский, *Тойота-Креста*, «Э», Москва 2016, s. 18.

dla wielu syberyjskich miejscowości wiąże się z negatywnymi zjawiskami zarówno o charakterze społecznym, jak i przyrodniczym:

Ближе близкого знал Михалыч эту береговую жизнь, вынесенную на обзор, прижатую к крайнему рубежу, где не спрячешься ни от пьянки, ни от пожара, ни от смерти, ни от наводнения¹⁰.

Odbiór przestrzeni codzienności i jej wartościowanie przez Wasilija dokonuje się przez pryzmat opozycji binarnych: „miasto–wieś”, „centrum–peryferia”, „zachód–wschód”, „sztuczne–naturalne”, gdzie pierwszy człon staje się synonimem nieszczęścia i grzechu, drugi zaś składa się na szerokie pojęcie domu. Dla bohatera, mocno zakorzenionego w swej „małej” syberyjskiej rzeczywistości, wskutek czego cechującego się małą mobilnością przestrzenną, podróż staje się doświadczeniem niecodziennym, przy tym wyraźnie powodującym dyskomfort. Dlatego jadąc pociągiem, żeby uwolnić się od nieprzyjemnych uczuć związanych z procesem przemieszczania się, przenosi się myślami do rodzinnej wsi.

Wasilij zajmuje się myślistwem, jego życie codzienne toczy się w tajdze, jednak ten wątek nie został w tekście rozbudowany. Tarkowski jedynie wzmiankuje o zmianach w prawie łowieckim, które mogą spowodować upadek tego zajęcia na Syberii. Warto podkreślić, że w tej sytuacji bohater przyjmuje typową dla siebie bierną postawę i prosi Jewgienija, aby dowiedział się, jakie istnieją sposoby obejścia nowych przepisów. Wasilij przyjął model zachowania codziennego charakterystyczny dla określonej grupy Sybiraków, starannie rozwijających swoje gospodarstwa domowe, ale unikających kontaktów z otoczeniem, w tym z władzą, a zatem niezdolnych do obrony świata, który tworzą:

Женю раздражала его неспособность ни на что, кроме укрепления своего хозяйства. Узнай, как половчей ему сделать... [...]. Думал в тайге отсидеться! Он почему такой-то? [...] Почему не интересуется ничего, что хоть на сантиметр в сторону? И откуда этот индивидуализм запредельный? И это выгадывание на мелочах и проигрывание в главном?¹¹

Pomimo różniących ich postaw życiowych, Wasilij jest dla Jewgienija wzorcem, ponieważ jego świat jest ujednoczony, spójny, co znajduje wyraz nawet na poziomie nazewnictwa: „называл все

¹⁰ Tamże, s. 21.

¹¹ Tamże, s. 379.

одинаково — и избушки, и собак: все избушки были Еловые, Пихтовые и Березовые, а собаки Серые, Белые и Рыжики”¹². Najistotniejsze znaczenie w codzienności bohatera mają natura, dom i rodzina.

Jeśli Wasilij Barkowiec uosabia tradycyjne bytowanie na Syberii, jest przykładem głębokiego zakorzenia człowieka we własnym mikroświecie i społeczności lokalnej, to jego młodszy brat Andriej świadomie skazuje się na „bezdomność”. Będąc operatorem filmowym, bohater zostawia Syberię, żeby wziąć udział w tak zwanej „kolonizacji Rosji na odwrót”, czyli w podboju Moskwy. Proces migracji Sybiraków rozpoczął się w połowie lat 90. i miał na celu przede wszystkim polepszenie jakości i warunków życia. Według statystyk w ciągu ostatnich 25 lat ludność Syberii zmniejszyła się o 1,5 miliona¹³. Na te bolesne zjawiska społeczno-ekonomiczne zwraca uwagę Tarkowski, przedstawiając los Andrieja. Młodszemu z Barkowców nie udało się zostać integralną częścią stołecznego życia: „свербеж Енисея в нем оказался столь сильным, что не прошло и пяти лет, как он приехал снимать фильм про Сибирь с братом Михалычем в главной роли”¹⁴. Jego duchowa więź z Syberią, a szczególnie z Jenisejem, okazuje się na tyle silna, że obraz małej ojczyzny wypełnia moskiewską codzienność — pojawia się zarówno w rozmowach bohatera, jak i w projektach artystycznych.

Rozważając kwestię korelacji między światem zewnętrznym i ludzką psychiką, Igor Jakowienko zauważa, że mieszkańcy terytoriów, na których przeważają trudne warunki klimatyczne, są szczególnie przywiązani do swojego środowiska i najczęściej nie są w stanie uwolnić się spod władzy ojczystej ziemi¹⁵. Przykład Andrieja jest potwierdzeniem tej tezy. Stołeczny tryb życia oddziałuje destrukcyjnie zarówno na wygląd bohatera („неоправданно постаревший, перемолотый Москвой до мучнистой бледности”¹⁶), jak i jego stan psychiczny. Te wszystkie zmiany odnotowuje Jewgienij, odbierając brata z lotni-

¹² Там же, s. 26.

¹³ Рог. В.И. Самаруха, Т.Г. Краснова, Т.Н. Плотникова, *Миграционное движение населения регионов Сибири*, „Известия Байкальского государственного университета” 2018, nr 1, s. 56–57, <https://cyberleninka.ru/article/v/migratsionnoe-dvizhenie-naseleniya-regionov-sibiri> (08.04.2019).

¹⁴ М. Тарковский, *Тойота-Креста...*, s. 21.

¹⁵ Рог. И. Яковенко, *Русское пространство*, w: Д.Н. Замятин, И.И. Митин (red.), *Россия. Воображение пространства / пространство воображения*, Аграф, Москва 2009, s. 33.

¹⁶ М. Тарковский, *Тойота-Креста...*, s. 21.

ska. Żenia nie potrafi sobie uświadomić, dlaczego w momencie, kiedy Syberia w wyniku permanentnych migracji staje się coraz bardziej wyludniona, Andriej woli przebywać w atmosferze stolicy przesiąkniętej wrogością i fałszem, mieszkać na obcej działce zamiast zbudować dom w miejscu, w którym się urodził. Życie bohatera w gruncie rzeczy rozpada się na kilka scenariuszy — kończąc pisać jeden przystępuje do kolejnego. W finale utworu syn marnotrawny powraca jednak do swojego ojca-Jeniseja i dwóch czekających na niego braci, pragnąc w ten sposób przerwać tułactwo i nadać sens swojemu istnieniu: „[...] вы так друг друга дополняете... что я даже ненужен тут. Но я... все равно приехал... К вам... Потому что вы знаете зачем живете... А я тоже без смысла не могу... Я спячу... или соплюсь на хрен”¹⁷.

Mówiąc o specyfice rosyjskiej codzienności, warto zwrócić uwagę, że właśnie dzięki Andriejowi w tkance powieściowej zaczyna kształtować się — jeśli użyć nieco zmodyfikowanej terminologii Władimira Toporowa — model „moskiewsko-syberyjskiego tekstu porównawczego”, który zostanie pogłębiony i dookreślony poprzez perypetie Jewgienija. Na początku Andriej przyjeżdża na Syberię, żeby zrealizować dokumentalny film, towarzyszy mu w tym przedsięwzięciu grupa moskwian. Wśród nich na pierwszy plan wysuwają się reżyser Grigorij Grigorjewicz i jego była małżonka Masza — pracowniczka holdingu, sponsorującego projekt. Między Maszą a Jewgienijem rodzi się miłość. Opisując tę parę, autor stawia wiele nurtujących go pytań: czy moc uczucia jest silniejsza od władzy przestrzeni nad jednostką, czym grozi wkroczenie do obcej codzienności, a także jakie metamorfozy tożsamości ten związek może spowodować. Romans Marii i Jewgienija to swojego rodzaju eksperyment literacki Tarkowskiego, polegający na skonfrontowaniu przestrzeni, które ich ukształtowały. Najpierw Masza przebywa na Syberii, a następnie Żenia jedzie do Moskwy. W ten sposób pisarz zderza ze sobą dwa odmienne modele codzienności i obserwuje, jak jego bohaterowie reagują na te zmiany.

W powieści ciekawie została przedstawiona pierwsza intymna scena między zakochanymi, mająca miejsce na Syberii. Autor, opisując scenę rozbierania się bohaterki, dokonuje równocześnie wiwisekcji jej codzienności:

Без голливудских телепроектов и Каннского фестиваля, без показа мод в гостинином дворе, без банкета в Балчуг-Кемпинском, без прохладного офи-

¹⁷ Tamże, s. 406.

са на Ордынке, без лакового немецкого автомобиля, без просторной квартиры на Кутузовском, без банкомата с теплыми и будто ненастоящими бумажками, без светящихся магазинов с фонтанами, барами и боулингами, без сауны с травами и томно лежащими женщинами, без бассейна с неестественно изумрудной водой...

Без мечты об умном, преуспевающем и нежном с местом международного журналиста в Вене, без серебристой норковой шубки, без черного брючного костюма, без сапожек с отточенными в шило носами, без тончайших колготок, без телефона с халцедоновой крышечкой, без часиков на ледяном и плоском змеином пояске, без юбки, шелково скользящей по бедрам, без блузки, электрически липкой и скользящей в темноте...¹⁸

W opisie tym zostały wyeksponowane przede wszystkim dobra konsumpcyjne, tak pożądane zwłaszcza przez stołeczne kobiety. Codzienność Maszy jest przesiąknięta duchem okcydentalizmu (w mniejszym stopniu amerykańizmu), tymczasem Żenia wyraźnie zaznacza, że nie aspiruje do bycia Europejczykiem¹⁹. Życie powszednie i horyzont aktywności Marii nie wychodzą poza ramy ustalonych schematów, ograniczonych do podstawowych czynności związanych głównie z jej pracą. Zrutynizowana forma bycia bohaterki jest pozbawiona wymiaru duchowego, co stanie się jedną z przyczyn nasilającego się konfliktu między nią a Jewgienijem. Pobyt Żeni w Moskwie wiążący się z zanurzeniem w obcej codzienności w pełni ujawni bezsens kontynuowania dalszych relacji, grożą one bowiem nieautentycznym bytowaniem i utratą podmiotowości. W tym aspekcie niezwykle ważne stają się rozbudowane opisy przestrzeni. Otóż obraz Moskwy jest spojony z sylwetką Maszy, nierozzerwalna więź miasta i bohaterki wzmacnia w Żeni uczucie własnej alienacji i obcości: „Зато какими близкими, молчаливо родными приходились друг другу Маша и город, как мешал им Женья и как неуклюже жилось ему здесь [...]”²⁰. Moskiewską codzienność bohaterów obrazują stałe pokonywanie różnorodnych przeszkód (korki czy problemy w pracy) oraz krótkie chwile spędzone razem albo w otoczeniu znajomych, które z reguły kończą się kłótniami, ponieważ zbyt szybki rytm życia wymaga rozładowania napięć. Panaceum na stołeczną powszedniość staje się dla Żeni przywiązanie do Syberii. Ciągłe przywołuje ją w rozmowach, odnajduje „syberyjskie” ślady w topografii Moskwy, a także wskrzesza w pamięci swoją rodzinę, zwłaszcza obraz pradziadka, który był na tyle organicznie związany z Jenisejem, że nawet poważnie chorując, nie

¹⁸ Tamże, s. 54.

¹⁹ Por. tamże, s. 53.

²⁰ Tamże, s. 100.

był w stanie się z nim rozstać. Syberyjska codzienność głównego bohatera najbardziej szczegółowo została ukazana w ostatniej części powieści zatytułowanej *Распильш*. Przytoczę jeden z opisów, w którym zgromadzone są podstawowe elementy rzeczywistości Żeni:

ночь, скалы, подъемы, перевалы, повороты. Черные горы. Редкие встречные фары. Ночевка, не доезжая до Улан-Удэ в Тарбагатае. Молодая полусонная женщина. Стоянка за железными воротами. Холодно поблескивающая машина. Звездная ночь. Собака. Запах угольного дыма. Умывальник с пахучим мылом. Котлета с пюре, капустой и подливой. Чай с беляшом. Чистая прохладная постель. Телефон, сыто набирающий заряд из розетки²¹.

Natura, niekończąca się droga i japoński samochód z kierownicą po prawej stronie stanowią oznaki nie tylko tożsamości bohatera, lecz także zauralskiego terytorium.

Warto zwrócić uwagę, że w rosyjskiej tradycji kulturowej Syberia reprezentuje konfliktogenną naturę przestrzeni, występuje jako rodzaj „инопространства”²², które istnieje wewnątrz Rosji, ale zachowuje w pewnym sensie autonomię. Stąd wyobrażenia o Zauralu jako osobnym kraju z własnymi centrami i prowincjami. Przebywając tymczasowo w Kraju Krasnojarskim, moskwianin Grigorij odnotowuje różnice między europejską częścią Rosji a jej azjatyckimi terenami. Kluczową rolę odgrywa tu samochód z kierownicą po prawej stronie: „На стоянке Григорий Григорьевич рванулся в правую дверь, увидев там руль, пробормотал: ‘Какое-то зазеркалье!’ и пошел в обход”²³. Jednak podobna zasada odbioru działa w obie strony — w percepcji Sybiraków określenie „зазеркалье” charakteryzuje zachodnie tereny Rosji. Problem „lustrzaności” rosyjskiej przestrzeni Tarkowski unaocznia, nawiązując do dobrze znanej czytelnikom symboliki oraz posługując się konkretnymi przedmiotami codziennego użytku: „Я давно задумался о зеркальности нашей страны (две головы²⁴ и два руля — праворукие и леворукие машины).

²¹ Там же, s. 329.

²² Е. А. Макарова, *Специфика бытования „сибирского текста” в литературной ситуации последней трети XIX века*, w: К. В. Анисимов (red.), *Сибирский текст в национальном сюжетном пространстве*, Сибирский федеральный университет, Красноярск 2010, s. 51.

²³ М. Тарковский, *Тойота-Креста...*, s. 23.

²⁴ Pisarz miał na myśli dwugłowego orła przedstawionego w herbie Rosji, ten symboliczny obraz pojawia się też w powieści, aktualizując opozycję „Wschód–Zachód”. „Мне кажется, что там, где ты живешь, забыли, что у орла две головы” — zwraca się Żenia do Maszy. Zob. там же, s. 36.

Енисей, он как стык страниц в книге — две страницы в разные стороны: Восток и Запад”²⁵.

Życie codzienne Jewgienija jest nieodłącznie związane z automobilnością²⁶, co wynika m.in. z uprawianego przez bohatera zawodu. Pracuje w małym miasteczku Jenisejsku jako taksówkarz, zresztą od czasu do czasu zajmuje się też „перегоном”, czyli sprowadza japońskie samochody z Władywostoku, prowadząc je przez wiele tysięcy kilometrów syberyjskich bezdroży. Na początku powieści Żenia porusza się samochodem marki Toyota Cresta, po rozstaniu z Maszą i powrocie na Syberię decyduje się na kupno Toyoty Mark II. W warstwie symbolicznej tekstu gest ten oznacza rozpoczęcie nowego etapu w życiu bohatera, natomiast warto zwrócić uwagę, że powieść została zatytułowana *Toyota Cresta*. Rosyjskie określenie „креста” wywołuje cały szereg skojarzeń — „крест”, „перекресток”, „крестный путь”, każde z nich odnosi się do sposobu bycia głównego bohatera w świecie. Władimir Jarancew podkreśla, że „судьба героя — сплошные перекрестки дорог и городов, Востока и Запада, Москвы и Сибири, вещественного и умозрительного, действительного и желаемого”²⁷. Co więcej, życie Jewgienija to nieustanny proces poszukiwania właściwej drogi ku Bogu, podjęcie prób uduchowienia codzienności. Samochód pozwala mu na pewien czas połączyć w całość nie tylko rozczłonkowaną rzeczywistość, ale też nadać znaczenie swojej egzystencji. Cresta, podobnie jak rzeka Jenisej, podlega w powieści antropomorfizacji, staje się jednym z bohaterów, który wchodzi w rozmaite interakcje z otoczeniem i pomaga protagoniście w podjęciu ważnych decyzji życiowych.

Irina Mitrofanowa, pisząc o wartości symbolicznej japońskiego samochodu w utworze Tarkowskiego, zwraca uwagę, że uosabia on siłę witalną Sybiraków, którzy w kryzysowych latach 90. znaleźli sku-

²⁵ Ю. Беликов, *Кедр над стеной монастыря. Разговор с писателем Михаилом Тарковским*, „Литературная газета”, 15.09.2009, s. 5.

²⁶ Pod pojęciem automobilności rozumiem „złożony zbiór powiązanych ze sobą maszyn, praktyk społecznych i nade wszystko sposobów zamieszkiwania — nie nieruchomego domu, lecz mobilnej, półprywatnej i jakże niebezpiecznej kapsuły auto-mobilu”. Zob. J. Urry, *Życie za kółkiem*, przeł. P. Polak, w: P. Sztompka, M. Boguni-Borowska (red.), *Socjologia codzienności*, Znak, Kraków 2008, s. 413.

²⁷ В. Яранцев, *Завороженный Енисеем*, „Сибирские огни” 2009, nr 10, s. 181. Zob. też I. A. Mitrofanowa, *География героев Северного и Сибирского текстов русской литературы*, w: Е. Ш. Галимова (red.), *Северный и Сибирский тексты русской литературы как сверхтексты: типологическое и уникальное*, ИД САФУ, Архангельск 2014, s. 99.

teczny sposób na przetrwanie²⁸. Ciężarem dla nich było natomiast w tamtym czasie państwo rosyjskie zmuszające do wcielania w życie nowych rozporządzeń (np. wzrostu cen na bilety, ograniczenia liczby rejsów lotniczych, zamknięcia urzędów pocztowych i in.), zmierzające — zdaniem pisarza — do dezintegracji narodu i przestrzeni. Szczególnego rodzaju przeciwdziałaniem chorobie odosobnienia stał się „перегон”:

И тут совершенно стихийно возник Перегон, объединивший огромный аргий от Новосибирска до Владивостока и охвативший шесть тысяч верст до горной тайги, болотняков, морей и степей и давший народу утерянное чувство хозяина и сопричастника. Десятки тысяч людей стали бороздить территорию, переобживать и пропускать через глаза и сердце. И не только желание заработка или тяга получить автомобиль, а сами чары пространства завладели парнями, и очарованными странниками стала вдруг половина сибиряков. Дальневосточная часть населения спасалась от голодухи, везя машины и запчасти из Японии, сибирская их перегоняла и открывала рынки.

[...] Снова небывало сблизились и уплотнились версты, сжались и запели расстояния, сдвинулись проложенные туманами горы, а города и поселки вновь разглядели друг друга в морозной дымке. А парни, напиваясь дорогой, уже не представляли себя без нее, и никакие опасности не могли остановить и прибавляли только упорства — настолько хотелось силы и упорной работы. Так все эти Женьки, Влады и Геши становились вторыми Ермаками и Ерофеями²⁹.

Nie sposób nie zgodzić się ze stwierdzeniem Wasilija Awczenki, autora książki *Правый руль* (2009), że Tarkowskiemu udało się umiejętnie pokazać import samochodów z Japonii jako zjawisko społeczno-kulturowe charakterystyczne dla syberyjskich i dalekowschodnich terenów u schyłku XX wieku³⁰. Podobnego rysu nabywa w tekście Kolej Transsyberyjska pełniąca funkcję integracyjną. Jedno z najważniejszych wspomnień Żeni dotyczy kupna pierwszego samochodu. Początkowy etap podróży bohater odbył pociągiem „Новосибирск–Владивосток” (cała podróż na tej trasie trwa ponad cztery doby) w gronie pasażerów, dla których sprowadzanie japońskich samochodów stało się istotną częścią życia codziennego. Żenia uważnie przygląda się towarzyszom podróży, wsłuchuje się w ich opowieści

²⁸ Рог. И.А. Митрофанова, *География героев Северного и Сибирского текстов русской литературы...*, s. 94.

²⁹ М. Тарковский, *Тойота-Креста...*, s. 288–289.

³⁰ Рог. В. Авченко, *Большая страна Михаила Тарковского*, w: М. Тарковский, *Тойота-Креста...*, s. 7.

i sam chętnie bierze udział w rozmowach. Zaskakuje go zamiłowanie i przede wszystkim zdolność dostosowania się tych ludzi do takiego typu przestrzeni, jaki stanowi ruchome miejsce zamieszkania, inaczej mówiąc nie-miejsce³¹:

И этим пропитанным расстояниями неунывающим парням, для которых поезд был временной передышкой, поводом для узнавания, открытия людей. И тому, как вообще такие мужики умеют жить в поезде, парходе, больничной палате — в любом общежитии, да так, что кажется, это и есть их главная жизнь. Что будто они только и ждали, чтоб оказаться в привычной жилой тесноте³².

Znamienne, że ta umiejętność koegzystencji skutkująca wytworzeniem wspólnej tożsamości nie znika z przybyciem pasażera do punktu docelowego, lecz na odwrót — jeszcze bardziej wzrasta. W powieści również zostają zburzone negatywne stereotypy na temat sposobów spędzania czasu przez podróżujących Transsibem. Pociąg został tu ukazany jako dom tymczasowy, miejsce związane jednocześnie z pracą i wypoczynkiem oraz przestrzeń, w której człowiek może zaspokoić swoje potrzeby duchowe:

И поначалу кажется, что в таких местах только корочками касаются, что здесь одна дурь и загул, а у каждого остальное бытие, совсем другое и серьезное. И что поезд этот — какая-то огромная закрайка жизни, а потом оказывается, что, наоборот, самая середка, срез, объединенный совместным делом и пространством³³.

Obraz Kolei Transsyberyjskiej odgrywa ważną rolę w kreacji głównego bohatera powieści. Jewgienij porównuje siebie do linii kolejowej, gdyż jego przestrzeń wewnętrzna jest na tyle rozległa i pojemna, że jest on w stanie systematycznie oswajać i przyswajając nowe terytoria, kontemplować i kumulować w sobie krajobrazy syberyjskie, głęboko wnikać w struktury różnych codzienności i w odpowiednich sytuacjach odtwarzać je. Inny sposób autopercepcji bohatera polega na postrzeganiu siebie jako małej części, która nabiera wartości, jedynie będąc integralnym elementem całości (owa podwójna per-

³¹ Powołuję się na badania Marka Augégo, który zdefiniował środki transportu (m.in. samochody i pociągi) jako nie-miejsca. Zob. M. Augé, *Nie-Miejsca. Wprowadzenie do antropologii nadnowoczesności (fragmenty)*, przeł. A. Dziadek, „Teksty Drukie” 2008, nr 4, s. 129.

³² М. Тарковский, *То́йма-Крестма...*, s. 248.

³³ Tamże, s. 262–263.

spektywa oglądu siebie dobrze odzwierciedla dramat egzystencjalny Jewgienija). Tę jedność w tekście uosabia Bóg, ale odnalezienie go oznaczałoby, mówiąc słowami Gogola, „koniec drogi” i „wieczną błogość”³⁴. Natomiast Żenia Barkowiec nie wyobraża sobie życia bez mobilności, bez szerokiego spektrum doznań i przeżyć, których źródłem jest bycie w trasie.

Dla głównego bohatera obrazy trasy i Syberii są nierozdzielnie związane. Za każdym razem, wsiadając za kierownicę, przemierzając długie drogi i bezdroża i zatrzymując się w różnych miejscach, Żenia poznaje wielowymiarowość syberyjskiego chronotopu. Bycie w ciągłym ruchu sygnalizuje też niezadomowienie bohatera. Woli on przebywać w tymczasowych schroniskach, niż doprowadzić do ładu własny drewniany dom w Jenisejsku: „Нельзя, переехав два года назад из квартиры в брусовом бараке, так ничего и не сделать. Не удосужиться даже пол согнать и половину вещей похоронить кучей за перегородкой, куда и заходить неохота”³⁵. Wyraźny lęk przed domową stabilizacją Jewgienija wiąże się z dysproporcją między sferą sacrum a profanum w jego życiu codziennym. Pod tym względem Jenisejsk stanowi rodzaj papierka lakmusowego wskazującego na wewnętrzne rozdwojenie bohatera, hipokryzję duchową, która znajduje wyraz w powszednich zachowaniach postaci. Z jednej strony Żenia pomaga podczas czytania modlitw i śpiewu w jednym z miejskich klasztorów prawosławnych. Z drugiej zaś po wzniosłych doświadczeniach wywołanych kontaktem z sacrum

жил обычной мужицкой жизнью. С матерком, зубоскальством, словечками, тем самостоятельным и необыкновенно приятным гонорком, скрывающим неприятием официоза и способностью в случае чего разобраться по собственным правилам. И медленно вылезать из „марка” или „крузака” в широких спортивных портках и кожаном куртеце, вразвалочку подходить, здороваться, топтаться на хрустящем снегу вокруг новопригнанной машины, базарить на отработанным годами, крепком и взвешенном наречии [...]”³⁶.

Wydostanie się poza scenariusz opisanych zachowań bohatera w mieście umożliwia trasa. Podczas jazdy samochodem Żenia nie tylko monitoruje siebie i snuje refleksje na temat własnego „ja”, ale też

³⁴ Пор. Н. В. Гоголь, *Правило жития в мире*, http://www.lomonosov.org/article/pravila_zhitiya_v_mire.htm (08.04.2019).

³⁵ М. Тарковский, *Тойота-Креста...*, s. 391–392.

³⁶ Тамże, s. 326.

poznaje mnóstwo ludzi pochodzących z różnych części Syberii. Co więcej, poprzez interakcje z nimi odkrywa nowe wymiary codzienności.

Tak na przykład zostaje poruszona bolesna dla Sybiraków kwestia likwidacji (zatopienia) wsi i przesiedlenia jej mieszkańców na inne terytoria z powodu wznowienia budowy Boguczańskiej Elektrowni Wodnej. Nawiązując przede wszystkim do utworu Walentina Rasputina *Прощание с Матерой* (1976), Tarkowski wskazuje na powtarzalność w latopisie Syberii przedsięwzięć o charakterze destrukcyjnym, przeto stają się one elementem syberyjskiej codzienności oraz powołują do życia nowe formy rytuału³⁷. W szkicu *Речные писатели: Виктор Астафьев и Валентин Распутин* pisarz z gołyczą mówi: „На Красноярском море есть такая традиция — каждое лето на пароходике едут жители затопленных деревень и над местом, где когда-то стояли их дома, поднимают стопочку, поминают прошлое”³⁸. Dewastacja istniejącego porządku syberyjskiego świata, obojętna postawa władz wobec losów Sybiraków, lekceważenie kształtującej się przez stulecia tradycji stanowią lejtmotywy powieści *Тойота-Креста*.

Podsumowując, analiza codziennego bytowania jednostki oraz sposobów funkcjonowania przedmiotów codziennego użytku przedstawionych w utworze Tarkowskiego pozwala uchwycić odrębność i samoistność Syberii i Dalekiego Wschodu Rosji przeciwstawionych Moskwie, a także dostrzec pewne wspólne elementy składające się na obraz Zaurala (np. Kolej Transsyberyjska, samochody z kierownicą po prawej stronie i in.). Każdy z braci reprezentuje określony model syberyjskiej codzienności, którą przeważnie konstytuuje stosunek

³⁷ W 2015 roku ukazała się powieść Romana Senczina *Зона затопления*, poświęcona w całości tematowi zatopionych syberyjskich wsi. Omawiając to zagadnienie, pisarz niejednokrotnie przywołuje postać Rasputina, który był jednym z aktywnych działaczy występujących przeciwko uruchomieniu Boguczańskiej Elektrowni Wodnej. Zob. Р. Сенчин, *Зона затопления*, АСТ, Москва 2019, s. 208–209. Należy również wspomnieć, że Senczin napisał pozytywną recenzję analizowanej tu powieści Tarkowskiego, podkreślając, że „лучшая [...] глава ‘Распилыша’ посвящена людям, переселяемым из зоны затопления Богучанской ГЭС”. Zob. Р. Сенчин, *Книга жизни Михаила Тарковского*, http://rara-rara.ru/menu-texts/kniga_zhizni_mihaila_tarkovskogo (08.04.2019). W kontekście badań nad syberyjskim tekstem kultury rosyjskiej warto szczegółowo rozważyć kwestię korelacji wcześniej wspomnianych utworów (*Прощание с Матерой*, *Тойота-Креста*, *Зона затопления*), natomiast ze względu na rozległość poruszanej w nich problematyki, temat ten wymaga osobnego opracowania.

³⁸ М. Тарковский, *Речные писатели: Виктор Астафьев и Валентин Распутин*, „Наш современник” 2015, nr 3, s. 266.

bohatera do przestrzeni oraz stopień jej przyswojenia. Na jednym biegunie mamy Wasilija przywiązanego do miejsca swojego zamieszkania, rodziny i lokalnego środowiska myśliwych. Na drugim – różne typy niezadomowienia ukazane na przykładzie Andrieja i Jewgienija, próbujących jednak zharmonizować i uporządkować otaczającą ich świat. Choć Żenia stwierdza, że „не шил я ни куски своей жизни, ни лоскуты земли родной”³⁹, Tarkowski wyznacza w swojej powieści „trasę”, która do tego prowadzi.

REFERENCES

- Augé, Marc. “Nie-Miejsca. Wprowadzenie do antropologii nadnowoczesności (fragmenty).” Transl. Dziadek, Adam. *Teksty Drugie* 2008, no. 4.
- Avchenko, Vasilii. “Bol’shaya strana Mikhaila Tarkovskogo.” Tarkovskiy, Mikhail. *Toyota-Kresta*. Moskva: «Е», 2016 [Авченко, Василий. “Большая страна Михаила Тарковского.” Тарковский, Михаил. *Тойота-Креста*. Москва: «Э», 2016].
- Belikov, Yuriy. “Kedr nad stenoy monastyrya. Razgovor s pisatelem Mikhailom Tarkovskim.” *Literaturnaya gazeta* 15 Sep. 2009 [Беликов, Юрий. “Кедр над стеной монастыря. Разговор с писателем Михаилом Тарковским.” *Литературная газета* 15 сент. 2009].
- Belyayeva, Nataliya. “Russkaya literaturnaya traditsiya v proze sovremennogo pisatelya Mikhaila Tarkovskogo.” *Russkaya slovesnost’* 2008, no. 5 [Беляева, Наталья Владимировна. “Русская литературная традиция в прозе современного писателя Михаила Тарковского.” *Русская словесность* 2008, no. 5].
- Gogol’, Nikolay. “Pravilo zhitiya v mire.” 8 April 2019 <http://www.lomonosov.org/article/pravila_zhitiya_v_mire.htm> [Гоголь, Николай. “Правило жития в мире.” 08.04.2019 <http://www.lomonosov.org/article/pravila_zhitiya_v_mire.htm>].
- Kargashin, Igor’. “Pod skal’pelem prirody i iskusstva...”. Poetika prozy Mikhaila Tarkovskogo.” *Russkaya rech’* 2017, no. 2 [Каргашин, Игорь Алексеевич. “Под скальпелем природы и искусства...”. Поэтика прозы Михаила Тарковского.” *Русская речь* 2017, no. 2].
- Katerenyuk, Lyubov’. “Mikhail Tarkovskiy: ‘Vpolne yestestvenno bolet’ o zemle, na kotoroy zhivesh’...” *Rechnik Yeniseya* 8 Mar. 2012 [Катеренюк, Любовь. “Михаил Тарковский: ‘Вполне естественно болеть о земле, на которой живешь...” *Речник Енисея* 8 марта 2012].
- Kostikov, Igor’. “My chasto pridumyvayem strakhi vmesto togo, chtoby zhit’!” *Krasnoyarskiy rabochiy* 13 Oct. 2018 <<https://krasrab.ru/news/intervyu/1012>> [Костиков, Игорь. “Мы часто придумываем страхи вместо того, чтобы жить!” *Красноярский рабочий* 13 окт. 2018 <<https://krasrab.ru/news/intervyu/1012>>].
- Makarova, Yelena. “Spetsifika bytovaniya ‘sibirskogo teksta’ v literaturnoy situatsii posledney treti XIX veka.” *Sibirskiy tekst v natsional’nom syuzhetnom pro-*

³⁹ Tegoż, *Тойота-Креста...*, s. 388.

- stranstve*. Ed. Anisimov, Kirill. Krasnoyarsk: Sibirskiy federal'nyy universitet, 2010 [Макарова, Елена. “Специфика бытования ‘сибирского текста’ в литературной ситуации последней трети XIX века.” *Сибирский текст в национальном сюжетном пространстве*. Ред. Анисимов, Кирилл. Красноярск: Сибирский федеральный университет, 2010].
- Mitrofanova, Irina. “Geografiya geroyev Severnogo i Sibirskogo tekstov russkoy literatury.” *Severnuyu i Sibirskiy teksty russkoy literatury kak sverkhsteksty: tipologicheskoye i unikal'noye*. Ed. Galimova, Yelena. Arkhangel'sk: ID SAFU, 2014 [Митрофанова, Ирина. “География героев Северного и Сибирского текстов русской литературы.” *Северный и Сибирский тексты русской литературы как сверхтексты: типологическое и уникальное*. Ред. Галимова, Елена. Архангельск: ИД САФУ, 2014].
- Pokhabova, Kseniya. Sirotkina, Yekaterina. *Pisateli Yeniseyskoy gubernii i Krasnoyarskogo kraya. Spravochnik*. Krasnoyarsk: RASTR, 2015 [Похабова, Ксения, Сироткина, Екатерина. *Писатели Енисейской губернии и Красноярского края. Справочник*. Красноярск: РАСТР, 2015].
- Prilepin, Zakhar. *Imeniny serdtsa: razgovory s russkoy literaturoy*. Moskva: AST, 2009 [Прилепин, Захар. *Именины сердца: разговоры с русской литературой*. Москва: АСТ, 2009].
- Samarukha, Viktor. Krasnova, Tat'yana. Plotnikova, Tat'yana. “Migratsionnoye dvizheniye naseleniya regionov Sibiri.” *Izvestiya Baykal'skogo gosudarstvennogo universiteta* 2018, no. 1 <<https://cyberleninka.ru/article/v/migratsionnoe-dvizhenie-naseleniya-regionov-sibiri>> [Самаруха, Виктор. Краснова, Татьяна. Плотникова, Татьяна. “Миграционное движение населения регионов Сибири.” *Известия Байкальского государственного университета* 2018, no. 1 <<https://cyberleninka.ru/article/v/migratsionnoe-dvizhenie-naseleniya-regionov-sibiri>>].
- Senchin, Roman. “Kniga zhizni Mikhaila Tarkovskogo.” 8 April 2019 <http://rara-rara.ru/menu-texts/kniga_zhizni_mihaila_tarkovskogo> [Сенчин, Роман. “Книга жизни Михаила Тарковского.” 08.04.2019 <http://rara-rara.ru/menu-texts/kniga_zhizni_mihaila_tarkovskogo>].
- Senchin, Roman. *Zona zatopleniya*. Moskva: AST, 2019 [Сенчин, Роман. *Зона затопления*. Москва: АСТ, 2019].
- Tarkovskiy, Mikhail. “Rechnyye pisateli: Viktor Astaf'yev i Valentin Rasputin.” *Nash sovremennik* 2015, no. 3 [Тарковский, Михаил. “Речные писатели: Виктор Астафьев и Валентин Распутин.” *Наш современник* 2015, no. 3].
- Tarkovskiy, Mikhail. *Toyota-Kresta*. Moskva: «Е», 2016 [Тарковский, Михаил. *Тойота-Креста*. Москва: «Э», 2016].
- Urry, John. “Życie za kółkiem.” Transl. Polak, Paulina. *Socjologia codzienności*. Ed. Sztompka. Piotr, Boguni-Borowska, Małgorzata. Kraków: Znak, 2008
- Val'yanov, Nikita. *Poetika M. A. Tarkovskogo: problema khronotopa i obraz geroya*. Krasnoyarsk: KGPU im. V. P. Astaf'yeva, 2019 [Вальянов, Никита. *Поэтика М. А. Тарковского: проблема хронотопа и образ героя*. Красноярск: КГПУ им. В. П. Астафьева, 2019].
- Yakovenko, Igor'. “Russkoye prostranstvo.” *Rossiya. Voobrazheniye prostranstva/prostranstvo voobrazheniya*. Ed. Zamyatin, Dmitriy. Mitin, Ivan. Moskva: Agraf, 2009 [Яковенко, Игорь. “Русское пространство.” *Россия. Воображение пространства/пространство воображения*. Ред. Замятин, Дмитрий. Митин, Иван. Москва: Аграф, 2009].

SYBERYJSKA CODZIENNOŚĆ...

Yarantsev, Vladimir. "Zavorozhenny Yeniseyem." *Sibirskiye ogni* 2009, no. 10
[Яранцев, Владимир. "Завороженный Енисеем." *Сибирские огни*, 2009
no. 10].

Светлана Павленко

СИБИРСКАЯ ПОВСЕДНЕВНОСТЬ В РОМАНЕ МИХАИЛА ТАРКОВСКОГО *ТОЙОТА-КРЕСТА*

Резюме

Для уроженца Москвы, Михаила Тарковского, Сибирь стала не только новым домом, но и преобладающим образом художественной картины мира. В данной статье рассматриваются особенности изображения сибирской повседневности в первом романе писателя *Тойота-Креста*. На примере судеб родных братьев-сибиряков Василия, Евгения и Андрея Барковцов анализируются три модели обыденности и входящие в них структуры. В данном контексте особое значение приобретает отношение героев к родному пространству: привязанность к месту или сознательно выбранное скитальчество. При анализе указанной проблематики исследуется также функционирование сравнительного „сибирско-московского” текста, составляющего важный пласт произведения.

Svetlana Pavlenko

SIBERIAN EVERYDAY LIFE IN THE MIKHAIL TARKOVSKY'S NOVEL *TOYOTA CRESTA*

Summary

For the native of Moscow, Mikhail Tarkovsky, Siberia became not only a new home, but also a prevailing artistic world picture. This article discusses the peculiarities of the portrayal of Siberian everyday life in the first novel written by the author of *Toyota Cresta*. Using the example of Siberian brothers Vasily, Yevgeny and Andrey Barkovtsov's fates, three models of everyday life and their structures are analyzed. In this context, the relationship of the characters to their native space acquires special significance: **attachment to the place or deliberately chosen wanderings. In the analysis of this problem, the functioning of a comparative „Siberian-Moscow” text, being an important layer of the work, is also examined.**